

Finansal Krizler ve Konaklama İşletmeleri Üzerine Etkilerinin Araştırılması

Yıldırım Beyazıt ÖNAL* - Bilal Zafer BERİKOL**

* Çukurova Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

**Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Öğrencisi

ÖZ

Bu çalışmanın amacı; özellikle, Türkiye'de 2000 Kasım-2001 Şubat tarihlerinde ortaya çıkan finansal krizin Akdeniz bölgesini temsilen Antalya, Mersin, Adana illerinde faaliyet gösteren konaklama işletmeleri üzerine etkilerini araştırmaktır. İlk aşamada konu ile ilgili bir literatür taraması yapılmış, ikinci aşamada ise anket tekniğiyle Antalya, Adana, Mersin'deki konaklama işletmelerinden veri toplanmış ve değerlendirilmiştir. Kasım 2000 -Şubat 2001 krizleri turizm haricindeki diğer sektörleri olumsuz etkilemiştir. Ancak bu krizlerin konaklama işletmelerine bazı yönleriyle olumsuz ve bazı yönleriyle de olumlu etkileri olmuştur. Araştırmada kriz döneminde konaklama işletmelerinin sahip değiştirmedikleri belirlenmiştir. Ayrıca bu araştırma kapsamında, krizin en önemli olumsuz etkileri sırasıyla; personel azaltımına gidilmesi, dönen varlıklarda azalma olması, oda fiyatlarının düşürülmesi biçiminde olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Sözcükler: Kriz, Finansal Kriz, Konaklama İşletmeleri, Türkiye

GİRİŞ

Günümüzde bir kitlesel dolaşım hareketi haline gelen turizm; yarattığı ekonomik ve politik etkilere bağlı olarak, özellikle gelişmekte olan ülkelerin karşılaştıkları ekonomik darboğazların aşılmasında önemli yer tutmaktadır. Nitekim turizm, sağlayacağı döviz gelirleri ile dış açıkların kapatılmasında, yani bir ülkenin ödemeler bilançosu denkleğinin sağlanmasında önemli bir araçtır.

Bilgi ve teknolojiadaki hızlı gelişim dünyada sınırları büyük ölçüde ortadan kaldırmıştır. Harcanabilir kişisel gelirlerdeki artışlar, beraberinde kişisel gelirlerden turizme ve tatile ayrılan payın artmasına neden olmuştur (İçöz ve Kozak 1998: 22). Bu gelişmeler, tatil sürelerinin uzaması, seyahat etme standartlarının ve güvenliğinin yükselmesi, insanların şimdiye kadar görmedikleri ve merak ettikleri yeni bölgeleri ziyaret etme isteklerini artırmış, ayrıca turizmin daha geniş halk kitlelerine yayılmasına ve in-

sanların daha uzak mesafelere seyahat etme eğilimine girmelerine yol açmıştır (İçöz ve Kozak 1998: 22). Böylece, turizm endüstrisi hızla gelişme fırsatı yakalamıştır.

Dünyada değişen turist talebine uygun büyük bir potansiyele sahip bulunan Türkiye, global turizm pazarında muazzam avantajlara sahiptir. Geleneksel turizm ürünleri olan deniz, güneş, kum gibi turizm denince akla ilk gelen üç unsura sahip ülkeler arasında sıradan bir konumdadır. Ancak; tarih, kültür, sanat, doğal zenginlikler, gastronomi, folklor, iklim ve sıcak kanlı insanları ile yeni turizm ürünlerini geliştirmeye müsaittir (1). Genel olarak turizm endüstrisinde yenilik ve çeşitlilik talebi artmaktadır. Türk turizminin sahip olduğu potansiyel bu taleplere yanıt verebilecek düzeydedir.

Finans piyasalarında yaşanan krizler, yerel parada devalüasyona neden olmakta ve bu da yabancı turistlerin satın alma gücünü yükseltmektedir (Okumuş

2001: 253). Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, finansal kriz sırasında yapılan devalüasyonla birlikte ülkede huzursuzluğun ve halk hareketlerinin, terörizm olaylarının vb. durumların artması, bununla birlikte diğer sektörlerin (özellikle finans sektörünün) krizden olumsuz etkilenmesi turizm endüstrisindeki olumlu etkiyi olumsuzla dönüştürebilmektedir (Sadı ve Bartels 1998: 63-66).

Çalışmanın amacı; finansal krizleri açıklamak ve bu krizlerin konaklama işletmeleri üzerine etkilerini ortaya koyacak şekilde Akdeniz bölgesinde faaliyette bulunan konaklama işletmeleri üzerinde araştırılması şeklinde belirlenmiştir.

Bu bağlamda, araştırmanın içeriği şu şekilde oluşturulmuştur: Öncelikle genel olarak turizm endüstrisinin ekonomik gelişmeye etkileri incelenmiştir. Daha sonra, finansal krizlerle ilgili genel bilgiler verildikten sonra ülkemizde yaşanan son finansal kriz (Kasım 2000-Şubat 2001) ve finansal krizlerle turizm endüstrisi arasındaki etkileşim ele alınmıştır. Son bölümde, belirlenen anakütle dahilinde finansal krizlerin turizm endüstrisinde yarattığı sorunların tespiti ve çözümüne yönelik olarak gerçekleştirilen araştırma sonuçları analiz edilerek değerlendirilmiş ve buna bağlı olarak sonuç bölümü yazılmıştır.

GENEL OLARAK TURİZM ENDÜSTRİSİNİN EKONOMİK GELİŞMEYE ETKİLERİ

Turizm çok hızlı gelişen bir endüstridir. Ülkelerin ekonomik gelişimlerinde doğrudan, sosyal yaşam ve çalışma koşulları üzerinde de dolaylı etkide bulunmaktadır. Turizm mal ve hizmet üretiminde ve üretilen mal ve hizmetlerin dolaşımında diğer sektörlerde kullanılan işgücü sayısı açısından istihdam yaratıcı özelliğe sahiptir. Ayrıca ulusal ve uluslararası yatırımlarla bölgesel kalkınmada önemli rol oynamaktadır. Nitelikli işgücüne duyulan ihtiyaç, genç işsizliğin çözümünde ekonomik ve sosyal faktör olarak katkı sağlamaktadır. Turizm olgusu iki yönlüdür: Birincisini bir ülkeden başka bir ülkeye gezme, görme, dinlenme, sağlık vb. amaçlı seyahati kapsayan uluslararası turizm hareketleri; ikincisini de ulusal sınırlar içerisinde bir bölgeden başka bir bölgeye benzer amaçlarla seyahati kapsayan ulusal turizm hareketleri oluşturur (Lowyck v.d. 1992: 14; Kozak 1994: 211).

Gelişmiş ekonomilerde gelirlerin artması turizm talebini de arttırmaktadır. Talebin önemi turizm endüstrisinin gelişiminde lokomotif görevini üstlenmesindedir. Bu gelişmede talebin etkileri arzın etkilerinden daha fazladır (Johnson ve Thomas 1992: 2). Turizm faaliyeti; özellikle az gelişmiş ülkeler için oldukça önemli olan döviz ihtiyacını karşılanması ile is-

tihdam olanaklarının artırılması konularında ön plana çıkan bir olaydır. Bir ülkede turizmin gelişmesi farklı alanlarda değişik fayda ve maliyetler yaratır. Bu farklılıklar turizme açılan bölgelerin ve ülkelerin ekonomik yapılarına ve koşullarına göre değişiklik göstermektedir.

Turizm endüstrisi birçok faaliyet koluyla yakın ilişkiindedir. Dolayısıyla turizm geliri diğer mal ve hizmetlerin ihracatından daha olumlu sonuçlar yaratmaktadır. Turizm endüstrisinin gelir yaratıcı etkisiyle turist harcamaları tarım kesimine kadar inen geniş bir yelpazeyi kapsar. Bir ekonomide turizm gelirleri üretim faktörleri arasında ve daha sonra, değişik kesimler arasında paylaşılmaktadır (Mill ve Morrison 1985: 26).

Turizmin Türkiye ekonomisi içindeki yeri turizm gelirlerinin GSMH ve ihracat içindeki payı ile gösterilmektedir. Turizmden kazanılan döviz gelirlerinin ihracat içindeki payı, gelirlerin ödemeler dengesine katkısını göstermektedir (Yarcan 1994: 8).

Yukarıda Tablo 2 incelendiğinde özellikle finansal kriz yaşanan 2001 yılında Turizm gelirlerinin dış ticaret açıklarının kapatılmasındaki payının bir önceki yıla oranla oldukça önemli bir düzeyde arttığı görülmektedir.

2005 yılında dünya turizm endüstrisinin erişeceği büyüklükler; turist sayısı 830 milyon kişi, turizm ge-

Tablo 1. Turizmin ekonomideki yeri

Yıl	Turizm Gelirlerinin GSMH İçindeki Payı	Turizm Gelirlerinin İhracat İçindeki Payı
1994	3,3	23,9
1995	3,0	22,9
1996	3,2	25,8
1997	4,2	30,8
1998	3,8	29,0
1999	2,8	19,5
2000	3,8	27,8
2001	6,0	26,0
2002	4,7	24,6

Kaynak: www.tursab.org.tr/AAIEKON.htm#

Tablo 2. Turizm gelirlerinin dış ticaret açıklarını kapama payı

Yıl	Dış Ticaret Açığı (DTA)	Turizm Geliri	Turizm Gelirleri DTA Kapsama Payı
1996	20.402	5.650	27,7
1997	22.298	6.208	27,8
1998	18.947	7.177	37,9
1999	14.100	5.203	36,9
2000	27.178	7.636	28,1
2001	10.500	8.090	77,0

Kaynak: T.C. Turizm Bakanlığı. Son güncelleme :26/03/2003

liri 700 milyar ABD Doları olarak tahmin edilmektedir. Turist sayısının ve turizm gelirlerinin dağılımı ise, 1998 yılı değerlerine göre Tablo 3'teki gibidir:

Dünya Turizm Örgütü'nün verilerine göre turizm endüstrisi gelişimini hızla arttırarak devam ettirecektir. Bu durumda turizm endüstrisinin; 2010 yılında yaklaşık 1050 milyon turist ve 1550 milyar ABD doları turizm gelirin, 2020 yılında yaklaşık 1600 milyon turist ve 2000 milyar ABD doları turizm gelirin ulaşması beklenmektedir⁽³⁾.

GENEL OLARAK FİNANSAL KRİZLER

Latince ve Yunanca'dan türeyen kriz sözcüğünün, günümüz ekonomi ve politika alanındaki yaygın anlamı ikili olarak verilmektedir. Kriz sözcüğü, bir yönü ile, dışsal bir faktöre bağlı, beklenmedik bir zamanda ortaya çıkan sancılı bir dönem olarak anlaşılmaktadır. Aynı sözcük, ikinci anlamı çerçevesinde ise, bazı çevreler veya kesimler için yeniden yapılanma yolunda bir fırsat, bir olanak olarak anlaşılmaktadır (Yılmaz 2001: 10-32). Dikkatlice bakıldığında, bu iki farklı yorumun birbirini tamamlayıcı nitelikte olduğu ve yaşanan ekonomik ve politik bunalımın, bir kesim için gerçek anlamda bunalım ve çöküş olduğu halde, diğer kesimler için, eskiye oranla daha güçlü yeni bir yapılanma ile içinden çıkılabilecek bir olanak olduğu anlaşılır (Yılmaz 2001: 10-32).

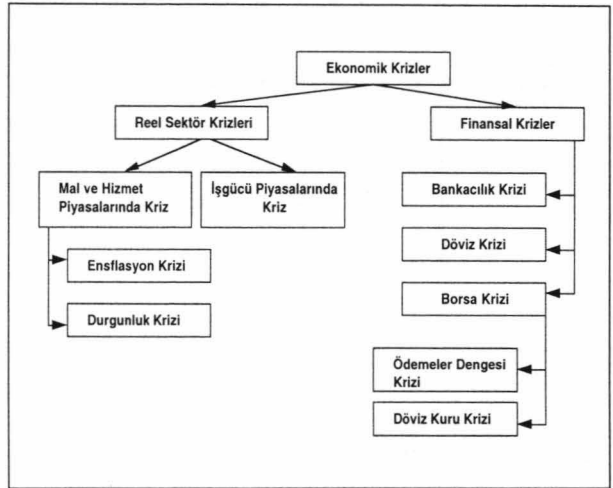
Kriz; herhangi bir mal, hizmet, faktör veya döviz piyasasındaki fiyat veya miktarlarda kabul edilebilir bir değişme sınırının dışında gerçekleşen dalgalanmalardır. Ekonomik krizlerin temel nedenleri olarak, kamu açıkları, cari işlemler açığı ve tasarruf açıklarının artışı kabul edilir. Özellikle genişletici para ve maliye politikalarının sonucu olarak ortaya çıkan bu açıklar, döviz kurlarının aşırı değerlenmesi, faizlerin yükselmesi ve buna bağlı olarak bütçe açıklarının artmasıyla sonuçlanır (Akman 1999: 27). Bu durum, yerli paranın değerlenmesine, döviz talebinin artma-

Tablo 3. Turist sayısının ve turizm gelirlerinin dağılımı (1998)

	Turist Sayısı	Oranı
Dünya	625,2 milyon kişi	% 100,0
Avrupa	372,2 milyon kişi	% 59,6
Akdeniz çanağı	210,0 milyon kişi	% 33,6
Türkiye	9,0 milyon kişi	% 1,4
	Turist Geliri	Oranı
Dünya	444,7 milyar ABRD doları	% 100,0
Avrupa	226,1 milyar ABD doları	% 50,1
Akdeniz çanağı	120,0 milyar ABD doları	% 27,0
Türkiye	7,8 milyar dolar	% 1,8

Kaynak: DPT Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2001:15

Şekil 1. Temel makro ekonomik krizlerin sınıflandırılması

Açıklama: Bu çalışmada, döviz krizleri, Kibritçiöglü(2000) tarafından önerilen isimlendirmeye uygun biçimde, ödemeler dengesi krizleri ve döviz kuru krizleri olarak iki ayrı başlık altında sınıflandırılmaktadır. Böylelikle sabit kur sistemi uygulanan ülkelerdeki döviz krizleri, ödemeler dengesi krizi diye adlandırılarak dikkat döviz rezervi azalmalarına çekilirken, esnek kur sistemi uygulanan ülkelerdeki krizlere döviz kuru krizi adı verilerek, dikkat rezerv azalmaları yerine kur değişmelerine çekilmiş olmaktadır.

(Kaynak : Aykut Kibritçiöglü, Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler 1969-2001, Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı 41, 2001:175).

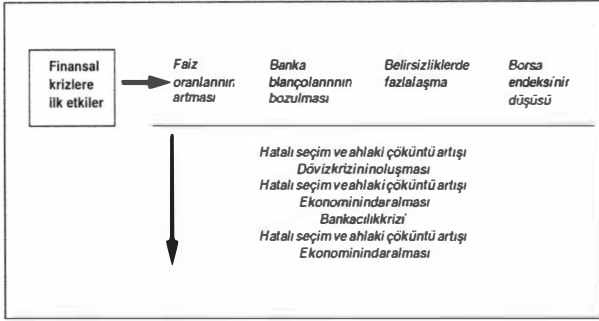
sına, dış ticaret dengesinin bozulmasına, enflasyon artışına, düşük ekonomik büyümeye, para arzı ve kamu açıklarının artmasına yol açarak, ülkede ortaya çıkan ekonomik istikrarsızlıklarla krizin derinleşmesine neden olur (Akman 1999: 27).

Şekil 1'de makro ekonomik krizlerin sınıflandırılması görülmektedir.

Şekil 1'de görüldüğü üzere, finansal krizler; döviz ve hisse senedi piyasaları gibi finans piyasasındaki şiddetli fiyat dalgalanmaları veya bankacılık sisteminde bankalara geri dönmeyen (batık) kredilerin aşırı derecede artması sonucunda yaşanan ciddi ekonomik sorunlar olarak kabul edilebilir.

Mishkin (1997; 2001 (b): 206) çalışmalarında finansal krizlerin (istikrarsızlıkların) ortaya çıkışının nedenleri, biçimi ve yayılması bakımından gelişmiş ülkeler ile yükselen ekonomilerdeki benzerliklerini ve farklılıklarını ortaya koymaktadır. Finansal krizlere görünürde yol açan faktörler başlıca dört kategoride toplanabilir: (i) Faiz oranlarının artması, (ii) banka bilançolarının bozulması, (iii) belirsizliklerde fazlalaşma, (iv) borsa endeksinin düşüşü. Bu dört temel neden hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler için geçerlidir. Ayrıca faiz oranlarındaki artış, banka bilançolarını zayıflatmış ve ahlaki çöküntüyü

Şekil 2. Gelişmekte olan ekonomilerde finansal krizlerin izlediği yol

Kaynak: Frederich S. Mishkin, *The Economics of Money, Banking, and Financial Markets* (6.baskı) Boston: The Addison-Wesley Yayınevi. 2001:206.

(moral hazard) arttırmıştır. Mishkin yükselen ekonomilerde finansal istikrarsızlığın ortaya çıkışını ve yayılmasını Şekil 2'deki gibi ifade etmektedir.

Finansal bir krizin nasıl oluştuğunu ve ekonomik hayatı nasıl etkilediğini anlayabilmek için finansal krizlerin artmasına neden olan faktörleri incelemek gerekmektedir. Asimetrik bilgi sorunlarının ve dolayısıyla bir finansal krizin büyümesine neden olan dört faktör bulunmaktadır. Bunlar (Mishkin, 2001 (a): 3-7): 1) Faiz hadlerinde artışlar: Faiz hadlerindeki yükselmeler banka bilançolarında negatif bir etkiye yol açar. Geleneksel bankacılık faaliyeti "kısa süreli borç almayı ve uzun süreli borç vermeyi içerir". Dolayısıyla bir bankanın aktifleri pasiflerden daha uzun sürelidir. Bu nedenle faiz haddindeki bir yükselme net değerinde doğrudan bir azalmaya neden olabilir. 2) Mali sektör firmalarının bilançolarının bozulması: Eğer bankaların ve diğer finansal aracılardan mali sistemde borç verme kabiliyetleri zayıflatılırsa borç verme işlemleri genel olarak azalır ve sonuçta ekonomide bir gerileme ve daralma başlar. 3) Belirsizliklerin artması: Mali piyasalarda belirsizliklerdeki artış borç verenlerin sağlam kredi risklerini bozuk olanlardan seçip ayırmasını zorlaştırır. Parasını ödünç verenlerin hatalı seçim ve ahlaki tehlike bozulmalarını çözmedeki azalan güçleri onları daha az borç vermeye iter, buda yatırımlarda ve toplam üretimde azalmaya sonuçlanır. 4) Varlık fiyatlarındaki değişimlerden ötürü mali olmayan bilançoların bozulması: Finans sektörü dışında yer alan firmaların bilançolarının bozulması finans piyasalarında hem yanlış seçimi hem de ahlaki çöküntü riskini daha da kötüleştirir. Gelişmiş ülkelerde ekonomik istikrarsızlığın oluşmasına sebebiyet veren etkenler gelişmekte olan ülke ekonomilerinde etkili değildir. Gelişmekte olan ülke ekonomileri, gelişmiş ülke ekonomilerinde önemli yeri olmayan, ekonomik/mali istikrarsızlığı hızlandırmada ağır-

lıklı bir rol üstlenen döviz kuru değerinin düşmesi ya da düşürülmesi(devalüasyon) faktörüne sahiptirler.

Bu temel faktörler finansal istikrarsızlığın yayılması konusunda sanayileşmiş ve gelişmekte olan ekonomilerde farklı yayılma mekanizmalarını harekete geçiren kurumsal farklılıklara sahiptirler. Gelişmekte olan ülkelerde iç finansal sistemde meydana gelen bir kriz, döviz kurunu, ödemeler dengesini ve dış borçları etkilemektedir (Alp 2002: 156-159 ve İçöz ve Kozak, 1998: 187). Öte yandan sermaye hareketlerindeki dalgalanmalar ve döviz kurunda meydana gelen dalgalanmalar da iç finansal sistemi etkileyebilmektedir. Gelişmiş ülkelerde ise, döviz kurundaki dalgalanmalar iç finansal sistemi iç finansal sistemde meydana gelen dalgalanmalar ise, döviz piyasasını etkilememektedir (Alp 2002: 156-159).

Her kriz kendine has özellikler taşımakla beraber krizlerin bazı ortak özellikleri de bulunmaktadır. Asya krizi dikkate alınarak kriz nedenleri şu şekilde özetlenebilir (Alp 2002: 156-159):

Yabancı yatırımın şekli; doğrudan yatırımların fazla olması ülke ekonomilerini olumsuz etkilemektedir. Ancak yabancı sermaye girişleri kısa süreli ve portföy yatırımları şeklinde olduğunda bu tür sermaye ülkeden çok hızlı çıkabildiği için krizlere neden olabilmektedir.

Ahlaki riziko; aşırı yatırım, aşırı dış borçlanma ve aşırı ödemeler dengesi açığı gibi unsurlar ahlaki rizikonun varlığı halinde ortaya çıkmaktadır.

Hükümetlerin politikası ve makro ekonomik değişkenler; kriz hükümetlerin yatırımcıların güvenini kaybedecek makro ekonomik politikalar izlemesinden kaynaklanmaktadır.

Bankaların yapısı; toplanan fon ve kullanılan krediler arasında vade uyumsuzluklarının olması, kredi riskinin olması.

Enformasyon (bilgi) eksikliği; enformasyon eksikliği finansal sistemin etkin çalışmasını önlemektedir. Bu da krize yol açabilmektedir. Asimetrik bilgi iki sonuca neden olur. Bunlar; ters seçim ve ahlaki rizikodur.

Enformasyon eksikliği çerçevesinde krizin açıklanması; Finansal istikrarsızlığın bir sonucu olarak yatırımların ve harcamaların finansmanı yapılamamakta ve ekonomi daralmaktadır.

Türkiye Kasım 2000-Şubat 2001 Krizleri ve Özellikleri

Türkiye'nin dışa açılması ve küreselleşme sürecine katılması 24 Ocak 1980'de başlamış ve uluslararası mal ve hizmet ticaretinde serbestiliği getiren ilk dönem 1983'de tamamlanmıştır (İyibozkurt 2001: 289).

24 Ocak 1980 Kararlarıyla "ithal ikameci" büyüme modelinden "ihracata dayalı" büyüme modeline geçen Türkiye'de; yeterli finansal altyapı ve yasal düzenlemelerin olmaması ve dışsal faktörlerin etkisiyle krizler görülmektedir (İyi bozkurt 2001: 289). Bu anlamda, ilk ciddi boyutlarda etkisi olan kriz 1994 yılında yaşanmıştır. Ancak bu dönem sonrasında, hükümetler tarafından yapılması gereken yasal ve mali yapıya yönelik düzenlemeler gerçekleştirilememiştir.

Türkiye 1999 yılının sonuna doğru ekonomik açıdan son derecede karamsar bir görünüm içine girmiştir. Ekonomik büyüme yüzde -6,1 olmuş, yani ekonomi yüzde 6,1 oranında küçülmüş, enflasyon (TEFE) yüzde 70'e ulaşmış, bütçe açıkları büyümüş ve taşınmaz noktaya gelmiş, hazine faizlerinin yıllık ortalama bileşik oranı yüzde 106'ya ulaşmıştır. Yaklaşık 30 yıldır iki haneli yüksek enflasyon yaşayan Türkiye'nin bu yapısı artık sürdürülemez bir noktaya doğru hızla ilerlemeye yönelmiştir (Eğilmez 2001: 8).

Ekonomik dengelerin sağlanamamasından dolayı 1999 yılının Aralık ayında enflasyonu düşürme programı uygulamaya konulmuştur. IMF destekli enflasyonu düşürme programının amacı; üç yıllık bir sürenin sonunda, enflasyonu tek haneli rakamlara indirmek, reel faiz oranlarını makul bir düzeye düşürmek, ekonominin büyüme potansiyelini arttırmak ve ekonomideki kaynakları daha etkin kullanmak olarak belirlenmiştir (Sadıklar 2001: 38). Bu bağlamda, 2000 yılına IMF stand-by'ı desteğinde yeni bir ekonomik programla girilmiştir. Bu programın 3 temel ayağı vardır: (1) Bütçe ve bütçe dışındaki kamu kesiminde mali disiplinin sağlanması, (2) Önceden belirlenmiş bir sürünen sabit kur (crawling peg) uygulamasıyla döviz kurlarının belirlenmesi, (3) Yapısal reformların yapılması ve özelleştirmenin hızlandırılması. Bu çerçevenin temel amacı enflasyonun düşürülmesi ve sürdürülebilir bir büyüme oranının sağlanmasıdır (Yeldan 2001: 161).

Programın bütçe dayanağında vergi gelirlerinin artırılması yoluyla faiz dışı fazlanın yükseltilmesi ve hazine'nin iç borçlanma yükünün ve dolayısıyla faizlerinin düşürülmesi temel yaklaşımdı. Bu yaklaşımı desteklemek amacıyla dış borçlanma artırılarak iç borçlanmanın yerine ikame edilecek ve ortaya çıkacak finansman boşluğu artan vergi gelirlerinin yanı sıra dış borçlanma artışıyla doldurulacaktır.

Programın pasif temelini oluşturan para politikası açısından en belirgin temeli ise Merkez Bankası'nın Net İç Varlıkları (NİV) üzerine konulan -1.200 trilyon liralık performans kriteriydi. Buna göre Merkez Bankası yalnızca döviz girişleri karşılığında yaratacağı Türk Lirasını piyasaya verecek ve ek likiditeyi ancak bu yolla sağlayacaktı (Eğilmez 2001: 8).

Türkiye Kasım 2000 ayında dövize yönelen yoğun spekülasyon saldırısı (a) çok yüksek faiz ile, (b) önemli döviz rezervi kayıplarıyla ve, önemlisi, (c) 7,5 milyar ABD Doları büyüklüğündeki ek IMF kredisi ile önleyebilmiş ve döviz kuru politikasını yüksek bir maliyetle savunabilmiştir. Ancak daha sonra olabilecek benzer bir saldırıya karşı savunma gücü büyük ölçüde azalmıştır. Üç ay sonra 19 Şubat 2001'de Başbakan ile Cumhurbaşkanı arasındaki bir tartışma ikinci bir spekülasyon saldırısı başlatmış ve bu kez döviz krizi başlamıştır. Bu gelişmeler neticesinde, mevcut programın sürdürülemeyeceği anlaşılmıştır. Dolayısıyla, Şubat 2001'de program terk edilerek, IMF ile görüşmeler sonucunda, dalgalı kur rejimine geçilmesi kararlaştırılmıştır. IMF ile anlaşarak uygulamaya konulan bir başka program yıl sonuna doğru para ve finans piyasalarını dengeye getirmiş, fakat işsizlik ve ekonomik istikrarsızlık devam etmiştir (Akyüz ve Boratav 2001: 1).

Bu bilgiler çerçevesinde;

- Yaşanan kriz likidite krizidir. Likiditeye sahip olan kişi(ler)/kurum(lar) dövize yönelik атаğa geçmemiştir. Tam aksine her yıl sonunda oluşan döviz talebinin yarattığı bir likidite sıkışıklığı sonuçta döviz talebinde artışa yol açmıştır. Nitekim krizin en yüksek düzeye çıktığı bir noktada bile gerçek kişilerin dövize talebinde herhangi bir artış olmamıştır (Eğilmez 2001: 9).
- Likidite krizinin çıkışına neden olan temel konu; bankalarla ilgili düzenlemelerin çok kısa sürede yapılacağına ilişkin beklentidir (Eğilmez 2001: 9).
- Kriz, kamu otoritesince (ister IMF'nin etkisiyle ister herhangi bir etki olmaksızın) yanlış değerlendirilmiş ve dolayısıyla faizler, daha makul bir düzeyde dengelenebilecekken çok yükseklere çıkmıştır (Eğilmez 2001: 9).

Şubat 2001 krizi, bir mali piyasalar krizidir ve siyasi ortamla ilişkilidir (Sadıklar 2001; Uygur 2001). Bu dönemde, Türkiye ekonomisinde en önemli sorunlardan birini yerli paranın aşırı değerlendirilmesi oluşturmuştur. Bu durumda; sermaye reel kesimden spekülasyon kazanç elde edenlere doğru aktarılmış, reel büyüme yerini rant ekonomisine ve spekülasyon faaliyetlerine bırakmıştır (Tunca ve Karabulut 2001: 936).

IMF ile yapılan anlaşma sonucunda; Türkiye'de üç aşamada yeni bir istikrar programı uygulamasına geçileceği açıklanmıştır. Birinci aşamada, krizin başladığı yer olarak görülen finansal kesimde durum kontrol altına alınacak ve güven ortamı yaratılacaktır. İkinci aşamada dış ödemeler sorununu ve dış açığı gidermek, enflasyonu düşürmek ve istikrarı sağla-

mak için IMF ile bir stand-by anlaşması eşliğinde yeni hedefler ve politikalar açıklanacaktır. Üçüncü aşamada da, yapısal değişim amaçlayan uygulamalarla büyüme hızı yükseltilecektir.

Hemen belirtmek gerekir ki, bu üç aşamalı program uygulaması IMF'nin kriz sonrasında Asya ülkelerine önerdiği ve uygulattığı programın benzeridir ve Türkiye krizine özgü bir uygulama değildir. Asya ülkelerinde de aynı düşüncelerle benzer üç aşamalı programlar uygulamaya konulmuştur. Asya'da uygulanan programın özellikle finansal kesimde güven sağlamaya yönelik bölümünde aksamalar olmuş, iç talep çöküntüsü nedeniyle reel ekonomide önemli gerileme olmuş ve yüksek faize karşılık döviz kurunda zaman zaman yükselmeler olmuştur. Buna karşılık enflasyon sızramamıştır. Dolayısıyla Türkiye'de uygulanacak programın tasarlanması itibarıyla bir "ulusal program" olduğunu söylemek zordur. Program ancak şu anlamda "ulusal" olabilir: Asya ülkelerinde olduğunun tersine, büyük miktarlarda dış kaynak taahhüdü veya girişi olmayacaktır. Haliyle program geniş ölçüde Türkiye'nin ulusal kaynaklarına dayanmak zorunda kalacaktır. Belki Türkiye'nin bir şans; yeni programın, Asya'daki uygulamanın aksayan yanları görüldükten sonra uygulamaya geçecek olmasıdır.

Türkiye'de yaşanan bu krizlerden öncelikle finans kesimi büyük ölçüde etkilenmiştir. Daha sonra reel kesimi de etkisi altına almıştır. Bu bağlamda, her sektör gibi turizm endüstrisi de yaşanan krizlerden farklı boyutlarda da olsa etkilenmiştir.

Tatil yerinin seçimi kararında fiyat, önemli rol oynayan bir faktördür. Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizlerinden sonra yapılan devalüasyon Türk turizm endüstrisindeki ürün fiyatlarının ucuzlamasına yol açmıştır. Bu bağlamda, devalüasyon, turizmi geliştiren bir neden olarak kabul edilmektedir (Olalı ve Timur 1988: 308).

Dolayısıyla yapılan devalüasyonun turizm endüstrisini olumlu etkilediği söylenebilir. Döviz kurlarındaki değişim turizm talebine önemli etkiler yapar. TL'nin yabancı paralar karşısında değerinin düşürülmesi (devalüasyon), konaklama ücretlerini düşürmüş bu da, Türkiye'nin diğer ülkeler karşısında daha ucuz bir tatil merkezi durumuna gelmesine yol açmıştır (İçöz vd. 1998: 239).

Tatil yerinin seçiminde ve turistik hizmetlerin talebi açısından gelir dağılımı önemlidir. Dolayısıyla gelir dağılımı bu kararlarda belirleyici rol üstlenmektedir. Seyahat kararı vermiş bir turist, devalüasyon sonucu fiyatları ucuzlayan ülkede harcama gücü kendiliğinden artacağından ve turist rasyonel davranacağından, önceki kararını değiştirerek devalüas-

yon yapılan ülkeye seyahat etmeyi tercih edebilecektir. Ayrıca bu durum, turist açısından bir tüketici rantı teşkil edeceğinden turist tatil için bütçesinden ayırdığı payı ve almayı tasarladığı ürün ve hizmeti almaya razı olduğu fiyattan daha ucuza alabilecektir. Bu da daha uzun süre kısacası en iyi koşullarla tatil yapabileme imkanını yakalaması demektir.

Türkiye'de dışa açık, döviz getirisi çok yüksek ve büyüme potansiyeli en fazla olan sektörlerinin başında gelen turizm endüstrisi, ödemeler dengesine ve diğer ekonomik sektörlerle katkı yapması, istihdam ve gelir yaratması, katma değerinin çok yüksek olması, alt yapı ve üst yapıyı geliştirmesi ile büyük bir öneme sahiptir. Turizm gelirleri ile turizm yatırım harcamaları ulusal geliri doğrudan etkilerken, turizm yatırımlarının ulaşım, inşaat, mobilya, gıda, taşımacılık, haberleşme gibi diğer önemli sektörler üzerinde de uyarıcı etkileri bulunmaktadır. 1999 yılındaki olumsuz dış konjonktür ve yılın ikinci yarısında yaşanan depremlerin sonucunda turist sayısında ve turizm gelirlerinde meydana gelen gerilemeden sonra ülkemize gelen yabancı sayısı bir önceki yıla oranla % 39,1 artarak 10.412.000'e yükselmiş ve 2000 yılında turizm gelirleri önceki yıla oranla % 46,8 artarak 5.203 milyon ABD Doları'ndan, 7.636 milyon ABD Doları'na yükselmiştir (TOBB 2001: 1049).

2000 yılında turist sayısı 10,4 milyon kişiye, turizm gelirleri 7.6 milyar ABD Doları'na ulaşmıştır. Aynı yıl turizm gelirlerinin ihracat gelirleri içindeki payı % 27, GSMH içindeki payı ise % 4 olarak gerçekleşmiştir. Türkiye'de Şubat 2001 ayında yaşanan mali kriz sonrasında döviz kurlarının dalgalanmaya bırakılmasını takiben TL'nin hızla değer kaybetmesi sonucu yabancı turistler açısından ucuzlayan fiyatlar ve turizmin ülke ekonomisine katkılarının son yıllarda daha çok ön plana çıkmasıyla yoğunluk kazanan tanıtım ve pazarlama faaliyetleri turizm endüstrisine olumlu yansımış ve 2001 yılında turist sayısı 11,6 milyon kişiye, turizm geliri de 8.1 milyar ABD Doları'na ulaşmıştır. Aynı yılda turizm gelirlerinin ihracat gelirleri içindeki payı % 26, GSMH içindeki payı da % 6 olmuştur. Turizm giderlerinin ithalat giderleri içindeki payı ise; inceleme dönemi boyunca % 4 civarında gerçekleşmiştir (4).

Turizm endüstrisinde 1999 yılında faaliyet karı oluşmazken, 2000 yılında faaliyet giderlerinin net satışlar içindeki payının azalmasıyla faaliyet karı oluşmuş ve dönem zararının net satışlar içindeki payında gerileme sağlanmıştır. Firmalar 2001 yılında satışlarının maliyetini ve araştırma ve geliştirme giderleri ile pazarlama satış ve dağıtım giderlerini sabit fiyatlarla azaltarak faaliyet karlılıklarını artırmaya

çalışmışlardır. Ancak 2001 yılında piyasalardaki olumsuz koşulların yarattığı yüksek faizler sebebiyle finansman giderleri sabit fiyatlarla % 141 oranında artmış ve net satışlar içindeki payı da % 16'dan % 36'ya yükselmiştir. Bunun sonucunda turizm endüstrisinde 2000 yılında oluşan olumlu gidişe rağmen, 2001 yılında firmaların zararları oldukça büyümüştür. 1999 ve 2000 yıllarında faiz ve vergi öncesi kârlarıyla finansman giderlerini karşılayamayan sektörün finansman giderlerini karşılama gücü 2001 yılında daha da zayıflamıştır. Söz konusu sektörde 2001 yılında karlı özel firma sayısı 165'den 170'e çıkarken, zararda olan firma sayısı 130'dan 125'e düşmüştür (4).

Sonuç olarak; turizm endüstrisindeki firmaların piyasaların canlandığı 2000 yılında net satışlarını sabit fiyatlarla artırarak 1999 yılının olumsuz koşullarının izlerini silmeye çalışmışlardır. 2001 yılındaki kriz sonrasında firmaların net satışlarının ve varlıklarının artışı az da olsa devam etmiş, ancak piyasada oluşan yüksek faizler finansman giderlerini yükselterek kârlılıklarını olumsuz etkilemiş ve aşırı faiz yükü sektör firmalarının dönem zararlarının yüksek oranda artmasına sebep olmuştur (4). Sektörün yarattığı katma değerdeki büyüme, 2001 Ocak-Aralık döneminde % 10'dur ve büyüme gösteren tek sektör konumundadır. DİE'nin Ekim 2001'de yayınladığı girdi-çıkıtı tablosuna göre, turizm endüstrisi kendinden başka 49 sektör için talep yaratmaktadır. Turizmdeki canlılığın 49 sektör için yarattığı talep, krizin daha da derinleşmesini engellemiştir. Turizm sektörünün Türk ekonomisinin lokomotifi ve kriz dönemlerinin döviz üreticisi olma özelliği 2001'de daha da belirginleşmiştir (Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği 2002: 131-132).

FINANSAL KRİZLERİN TURİZM ENDÜSTRİSİ ÜZERİNE ETKİLERİ

Küreselleşme yüksek rekabetle bütün uluslara ulaşabilmekte ve pazar yaratmanın sadece ülke içinde değil, küresel olarak dünya genelinde önem kazandığı görülmektedir. Bilgiyi iyi işleyemeyen, dış faktörleri iyi analiz edemeyen ve iyi örgütlenemeyen firmalar olağanüstü durumların yaşandığı kriz dönemlerinde başarısız olurlar. Hatta bu kurumlar piyasadan çekilmek yani kapatılmak zorunda bile kalabilirler (Yakar 2002: 93).

11 Eylül saldırılarının olumsuz etkilediği dünya turizmi, 2001'i % 1,3'lük küçülme ile kapatmıştır. 11 Eylül'ün Türk turizmine etkisi 1 milyon turist, 1 milyar ABD Doları'na yakın gelir kaybıdır. Türk turizmi, 2001 yılını % 10'luk bir büyüme ile, yani 11,6 milyon turist ve 8.1 milyar ABD Doları gelirle ka-

patmıştır. Bu büyüme hızı 2001 için Akdeniz çanağının en yüksek büyüme hızıdır. Elde edilen döviz geliri, ihracat ile ithalat arasındaki 2001 yılı dış ticaret açığının büyük bölümünü tek başına kapatmaktadır (4).

Ekim 1998'de Rusya'da yaşanan finansal kriz sonrasında Rus turistlerin yurtdışına çıkışları azalmış, bu gelişme turizm acentelerini dış turizme katılmayan vatandaşları iç turizme yönlendirmeye teşvik etmiştir. "Ruble" deki devalüasyon yabancı turistler için Rusya'ya seyahati cazip hale getirmiştir (Vigdorchik 1998: 2).

Benzer şekilde 1997 yılında Güney Doğu Asya ülkelerinde ortaya çıkan finansal ve ekonomik kriz bölge ülkelerinin turizm faaliyetlerini de etkilemiştir. Mesela bölge ülkelerinden Malezya'da hükümet, ülkedeki otel ve seyahat acentelerinin çıkarlarına ters düşmesine rağmen, halka iç turizme katılmalarını tavsiye etmiştir. Bu politika ve zayıf "Ringit" ülkede Pangkor Ada'sı vb. turizm alanlarında, 1997 Aralık ayında, % 80'den fazla doluluk oranlarının yaşanmasına neden olmuştur (Sadi ve Bartels 1998: 65).

1997 Asya krizinin bölge turizmini nasıl etkilediği incelendiğinde şu ilginç sonuçlar ortaya çıkmaktadır (Sadi ve Bartels 1998: 63-66):

- Döviz krizi, krizden etkilenen Asya ülkelerinin turizm endüstrisini olumsuz etkilemiştir. Diğerlerine kıyasla Doğu Asya ve Pasifik ülkeleri, kayıtlara göre, 1997 yılında uluslararası turist girişlerinde en küçük genişlemeyi göstermiştir. 1997 yılında, WTO'ya göre, 90,2 milyon uluslararası turist bölgeye seyahat etmiştir. Bu rakam toplam turizm hareketlerinin yaklaşık olarak % 15'ini teşkil etmektedir. Bu turistik akın Doğu Asya ve Pasifik ülkelere 83 milyar ABD Doları kazanç sağlamıştır. 1997'de Doğu Asya ve Pasifik bölgesindeki genişlemenin önceki yıla göre dünya ortalaması olan % 5,5 oranında olacağı tahmin edilmektedir. Krizde ortalama, uluslararası turizmde olumsuz etkilenmeyle birlikte, kazançlar yalnızca % 2,7 genişlemiştir.
- Krizin hemen ardından, 1998 yılı, bölge ülkelerinde yapılan devalüasyon turizmi olumlu etkileyecekken krizin yarattığı olumsuz koşullar ile birlikte, bazı toplumsal hareketler (terör gibi) meydana gelmiştir. Buna ek olarak Japon ekonomisinin resesyona girmesi, Endonezya'daki orman yangınları ve Hong Kong'daki salgın hastalık tehlikesi bu olumsuz ortamı daha da ileriye götürmüştür. 1998 yılı itibarıyla devalüasyon sonucu turist akınının bölgeye yöneleceği düşünülürken, bu olumsuz gelişmeler Asya'daki turizm merkezlerine seyahat

etmeyi düşünen, yabancı turistleri korkutup bölgeye seyahat etmelerini engellemiştir. Bu duruma benzer biçimde son zamanlarda ortaya çıkan ve bulaşıcılık özelliği olan Sars virüsünün Asya ülkelerine yönelik turizm faaliyetlerine olumsuz etkilerinin olduğu da görülmektedir. Hemen her türlü olumsuzluktan etkilenen uluslararası turizm faaliyetlerinin bu duyarlılığı, devalüasyon sonucu avantajlı duruma gelen ülkelerin, bu avantajlarını kullanmalarını engelleyebilmektedir.

Türkiye’de finansal krizlerin turizm endüstrisine etkilerine yönelik olarak yapılmış çok fazla çalışma bulunmamakla birlikte; bunlardan bazıları aşağıda özetlenmektedir:

Okumuş ve Çiçek (2002) Türkiye’de yaşanan son ekonomik krizin Bodrum yöresindeki konaklama işletmeleri üzerine uzun vadeli olumlu ve olumsuz etkilerini araştırmak ve otelcilerin krizden öğrendiklerini belirlemek amacıyla yaptıkları çalışmalarında özet olarak şu sonuçlara ulaşmışlardır: Bu sonuçlardan *ilki*, karşılaşılan ekonomik krizin konaklama işletmelerine uzun vadede bazı fırsatlar sunabileceğidir. Ancak bu fırsatlar aynı zamanda işletme çevresinden gelen ve yatırım gücü olan birer zorlama olarak da algılanmalıdır ve bu fırsatlardan faydalanmak yine konaklama işletmelerinin becerilerine bağlıdır. *İkincisi* ise, ekonomik kriz uzun vadede konaklama işletmelerine önemli sayılabilecek bazı olumsuz etkiler ve tehditleri de beraberinde getirmiştir ve bu olumsuz etkilere karşı konaklama işletmeleri gerekli önlem ve tedbirleri almak zorundadırlar. Ayrıca krizin uzun vadeli olumsuz etkilerinin zamanla olumlu etkilerinden daha fazla ön plana çıkacağı ileri sürülebilir. Çalışmadan çıkan *üçüncü* sonuç, Bodrum’daki konaklama işletmeleri yöneticilerinin krizden önemli öğrencelerinin olduğudur. Ancak risk almama, yatırım yapmama ve devlete güvenmeme gibi olan bu öğrencelerinin büyük bir bölümü işletme yönetimi açısından gelişmeyi ve yeniliği engelleyici negatif öğrenceler olarak yorumlanabilir. Araştırmadan çıkan son bulgu ise, araştırmaya katılan işletme sahibi ve yöneticilerinin kriz yönetimi konusunda yeterli bilgiye sahip olmadıklarının tespit edilmiş olmasıdır.

Okumuş (2001) çalışmasında, Türkiye’de son olarak ortaya çıkan ekonomik krizlerin Bodrum yöresindeki konaklama işletmeleri üzerine olan etkilerinin araştırılması ve bu işletmelerin kriz öncesi ve kriz süresince aldıkları önlemlerin belirlenmesini amaçlamıştır. Araştırma bulgularından ve yapılan tartışmadan bazı genel sonuçlar özetlenebilir: Bu sonuçlardan *ilki* araştırmaya katılan Bodrum yöresindeki konaklama işletmelerinin çoğunluğunun karşılaşılan

ekonomik krize hazırlıklı olmadığına bulunmasıdır. *İkinci* sonuç, ekonomik krizin üst düzeyde olduğu dönemde konaklama işletmelerinin daha çok krizin kendi işletmeleri üzerine olacak muhtemel finansal etkilerini azaltmak ve ortadan kaldırmak için çaba gösterdiğidir. *Üçüncü* sonuç, ülkemizin sürekli kriz ve krizler içinde bulunduğu ve karşılaşılan ekonomik krizin de hala devam ettiğidir. *Dördüncü* sonuç ise, karşılaşılan ekonomik krizin yabancı talebi artırması ve işletme içinde değişimlerin uygulamaya konulması gibi faydalar sağlamanın yanında yerli talebin düşmesi, yatırımların durdurulması ve kamu hizmetlerindeki aksamalar gibi önemli olumsuz etkilerinin de olduğudur.

Okumuş vd. (2002) tarafından yapılan "Türkiye’de Devam Eden Ekonomik Krizin Kıbrıs’ta Faaliyet Gösteren Otel Sektörü Üzerine Uzun Dönemdeki Etkileri isimli araştırmada benzer bulgulara ulaşılmıştır. Yine İçöz vd. (1998) çalışmalarının sonuçlarının da yukarıdaki çalışmada ulaşılan sonuçlarla benzer olduğu belirlenmiştir.

ARAŞTIRMA

Çalışmanın bu bölümünde finansal krizlerin akdeniz bölgesindeki turizm endüstrisinde yarattığı sorunların tespiti ve çözümüne yönelik yapılmış olan bir araştırma ve sonuçları yer almaktadır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Araştırmanın amacı genel olarak finansal krizleri inceleyerek; son finansal krizin Akdeniz bölgesi (Antalya, Mersin ve Adana) kapsamında yer alan beş yıldızlı oteller, dört yıldızlı oteller ve tatil köyleri üzerine etkilerini ortaya koymaktır. Ayrıca konaklama tesislerinin finansal krizlerden etkilenme dereceleri, finansal krizlerin konaklama tesisleri üzerine olumsuz etkileri tespit edilip karşılaşılan sorunlara çözüm önerileri geliştirilmeye çalışılacaktır.

Özellikle, kriz dönemlerinde ekonominin lokomotif olarak nitelendirilen turizm endüstrisinde yer alan konaklama tesislerinin finansal krizden nasıl etkilendiklerini açıklamada yardımcı olacağı düşünülmektedir.

Bu çalışma kapsamında; son finansal krizin Antalya, Mersin ve Adana illerinde faaliyet gösteren dört ve beş yıldızlı oteller ve tatil köyleri üzerine etkileri araştırılarak aşağıdaki araştırma sorularına yanıt bulunması amaçlanmaktadır.

Araştırma soruları;

- 1) Dört ve beş yıldızlı oteller ile tatil köylerinin kriz dönemlerindeki sorunları nelerdir?

- 2) Konaklama tesisleri yabancı ülke konaklama tesisleriyle rekabet edebilecek düzeyde midir?
- 3) Kasım 2000- Şubat 2001 krizleri turizm arzına ve talebine nasıl bir etkide bulunmuştur?
- 4) Son finansal kriz konaklama tesislerindeki personel sayısına nasıl bir etkide bulunmuştur?
- 5) Son finansal kriz konaklama tesislerinde mülkiyet değişimine sebep olmuş mudur?
- 6) Kriz döneminde, kriz öncesine göre tesislerin doluluk oranlarında ne yönde değişiklik olmuştur?
- 7) Konaklama tesisleri daha çok hangi kriz türünden etkilenmektedir?
- 8) Kasım 2000- Şubat 2001 krizlerinin konaklama tesisleri üzerinde yarattığı olumsuz etkiler nelerdir?
- 9) Finansal krizlerin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için neler yapılmalıdır?

Araştırmanın Kapsamı ve Sınırlılıkları

Araştırma çalışmanın maliyet boyutu, zaman kısıtı, cevap gelmeyen yerlere daha kolay müdahale edebilme amaçlarına yönelik olarak; Mersin ili ile birlikte yakın olması sebebiyle Adana ilini ve turizm endüstrisinde büyük önemi olan Antalya ilini kapsamaktadır. Çalışma, Antalya, Mersin ve Adana illerindeki dört ve beş yıldızlı oteller ile birinci sınıf ve beş yıldızlı tatil köylerini kapsamaktadır. Bu grupta yer alan konaklama tesisleri; büyük çaplı olmaları, daha profesyonel bir yaklaşımla krizlerin etkilerini tahlil edecekleri, böylece çalışmadan daha fazla verim alınabileceği düşünülerek seçilmiştir. Çalışmanın anakütlesini oluşturan konaklama işletmelerinin sayısı, ad ve adresleri Turizm Bakanlığı'nın (5) web adresinden ve Türkiye Otel Rehberi "Hotel Guide" 2001 yılı verileri doğrultusunda, 181 olarak belirlenmiş ve ulaşılabilir olması nedeniyle belirlenen bu işletmelerin tamamı çalışma kapsamına alınmıştır.

Materyal ve Yöntem

Çalışmada, konuya ilişkin teorik bilgiler literatür taraması yoluyla elde edilmiş, bu çerçevede kavramsal bir çatı oluşturulmuştur. Konaklama işletmelerinden

veri toplamak için anket tekniğinin kullanılmasına karar verilmiştir. Anket tekniği; araştırılan konu hakkında daha fazla kişiden genel bilgi toplanabilmesi, bulguların sayısal olarak ifade edilebilmesi ve tekniğin diğer veri toplama tekniklerine göre daha ekonomik olması gibi avantajları nedeniyle tercih edilmiştir.

Literatür taramasının bulgularına dayanılarak bir anket formu hazırlanmış ve soru cetveli test edilmiştir. Hazırlanan ve Adana'da faaliyet gösteren bazı konaklama işletmelerinde denenen anket formu gerekli bazı düzeltmeler yapıldıktan sonra 181 adet olarak belirlenen ana kütlelin tamamına, Antalya ilinde yer alan işletmelere posta yolu ile Adana ve Mersin'deki işletmelere kolay ulaşılabilir nitelikte olduğundan elden verilmek suretiyle ulaştırılmıştır.

Çalışmanın amaçları doğrultusunda geliştirilen anket formu, nitelikli veriler elde edebilmek için, işletmelerin yöneticilerine gönderilmiştir. Geri dönüş işlemi gerçekleştirilmeyen işletmeler tespit edilerek, anket formu, tekrar postalanarak ve/veya elden teslim edilerek geri dönüş oranı arttırılmaya çalışılmıştır. Bu çabalardan sonra geri dönen anket sayısı 60'a ulaşmış ve geri dönüş oranı (60/181) % 33,14 olarak gerçekleşmiştir.

Bulgular

Dolayısıyla, geri dönüş oranı % 33,14'ün üzerine çıkarılmayan bu çalışmaya dayalı olarak söz konusu ankete ait veriler değerlendirmeye alınmıştır. Anket uygulamasına katılan konaklama işletmelerinin illere göre dağılımı aşağıdaki gibidir.

Analiz ve değerlendirmede kolaylık sağlamak amacıyla; çalışmaya katılan 1.sınıf tatil köyleri ile 5 yıldızlı tatil köylerinin sayıları toplanıp tek sütun halinde birleştirilerek "Tatil Köyleri" diye anılacaktır.

Tablo 5'de konaklama işletmelerinin türü ile ilgili tabloda birinci sırayı % 41,66 oranı ile 5 yıldızlı oteller, ikinci sırayı % 40 oranı ile 4 yıldızlı oteller, % 11,66 oranı ile üçüncü sırayı 1. sınıf tatil köyleri ve en düşük oranlı katılım olan % 6,68 oranı ile son sırayı 5 yıldızlı tatil köylerinin aldığı görülmektedir.

Tablo 4. Anket uygulamasına katılan konaklama işletmelerinin illere göre dağılımı

İller	Mevcut İşletmeler			5 yıldızlı Tatil Köyü	Toplam Katılan İşletme Sayısı	İşletmelerin İllere Göre Dağılımı (%)	Örneklemin İllere Göre Dağılımı (%)
	4 yıldızlı Otel	5 yıldızlı Otel	1. sınıf Tatil Köyü				
Antalya	60	61	39	6	50	91,71	83,34
Mersin	6	3	-	-	4	4,97	6,66
Adana	3	3	-	-	6	3,32	10,0
Toplam	69	67	39	6	60	100,0	100,0

Tablo 5. Konaklama işletmesinin türü

İşletme Türü	İşletme Sayısı	%
4 yıldızlı Otel	24	40,00
5 yıldızlı Otel	25	41,66
1.Sınıf Tatil Köyü	7	11,66
5 yıldızlı Tatil Köyü	4	6,68
Toplam	60	100,0

Tablo 6'da, ankete katılan konaklama işletmelerinden 4 yıldızlı otellerin % 79,16'sının- 5 yıldızlı otellerin % 44'ünün- tatil köylerinin % 54,54'ünün ve toplam işletme sayısı incelendiğinde ise, % 60'ının bağımsız olduğu görülmektedir.

Aşağıda Tablo 7'den de izlenebileceği gibi 1998-2002 yılları arasında 4 yıldızlı otellerden % 87,50'sinin, 5 yıldızlı otellerin % 80'inin ve tatil köylerinin de % 81,81'inin mülkiyetinin el değiştirmedeği belirlenmiştir. Toplamda ise işletmelerin, % 83,33'ünün el değiştirmedeği görülmektedir.

Aşağıdaki tablo 8'de kriz öncesine göre konaklama işletmelerinin personel sayılarındaki değişim yüzdeleri görülmektedir. Buna göre 4 yıldızlı otellerde % 58,33 oranında, Tatil Köylerinde % 63,63

oranında "Değişme olmamıştır" seçeneği, 5 yıldızlı otellerde ise % 52 oranı ile "Azalış olmuştur" seçeneklerinin işaretlenmiş olduğu görülmektedir. Toplam olarak bakıldığında ise, % 53,33 oranı ile "Değişme olmamıştır" seçeneğinin ön plana çıktığı tespit edilmektedir. Buradan personel sayılarında önemli bir değişimin yaşanmadığı sonucu çıkarılabilir.

Aşağıdaki tablo 9'da son ekonomik krizin turizm arzı üzerine etkilerinin ne yönde olduğu sorulmuş ve alınan yanıtlar özetlenmiştir. Buna göre 4 yıldızlı oteller % 58,33 oranında, 5 yıldızlı oteller de % 56 oranı ile "Azalış olmuştur" seçeneğini ilk sırada işaretlerken, bunların aksine tatil köyleri % 54,55 oranı ile "Artış olmuştur" seçeneğini ilk sırada işaretlemişlerdir. Toplamda ise genel eğilimin "Azalış olmuştur" seçeneğinde yoğunlaştığı görülmektedir.

Aşağıdaki tablo 10'da son ekonomik krizin turizm talebi² üzerine etkilerinin ne yönde olduğu sorulmuş ve elde edilen bilgiler özetlenmiştir. Buna göre 4 yıldızlı otellerde % 50, 5 yıldızlı otellerde % 60 ve tatil köylerinde %72,73 oranında "Artış olmuştur" seçeneği işaretlenmiştir. Toplam değerlere bakıldığında %58,34 oranı ile "Artış olmuştur" seçeneği ilk sırada gelmektedir.

Tablo 6. Konaklama işletmesinin işletme şekli (bağımsız veya bir zincire bağlı olup olmadığı)

İşletme Şekli	4 yıldızlı Otel		5 yıldızlı Otel		Tatil Köyleri		Toplam	
	İşletme	%	İşletme	%	İşletme	%	İşletme	%
Ulusal bir holdinge bağlı	4	16,67	4	16,00	4	36,37	12	20,00
Ulusal zincir bünyesinde	1	4,17	4	16,00	1	9,09	6	10,00
Bağımsız	19	79,16	11	44,00	6	54,54	36	60,00
Uluslararası bir holdinge bağlı	-	-	2	8,00	-	-	2	3,34
Uluslararası zincir bünyesinde	-	-	4	16,00	-	-	4	6,66
Toplam	24	100,00	25	100,00	11	100,00	60	100,00

Tablo 7. 1998-2002 döneminde konaklama işletmelerinin mülkiyetinin el değiştirmesi

İşletme Şekli	4 yıldızlı Otel		5 yıldızlı Otel		Tatil Köyleri		Toplam	
	İşletme	%	İşletme	%	İşletme	%	İşletme	%
Değişmedi	21	87,50	20	80,00	9	81,81	50	83,33
1 kez değişti	2	8,33	5	20,00	1	9,09	8	13,33
2 kez değişti	-	-	-	-	1	9,09	1	1,66
3 kez değişti	1	4,17	-	-	-	-	1	1,66
4 kez değişti	-	-	-	-	-	-	-	-
5 kez ve daha fazla	-	-	-	-	-	-	-	-

1) Turistik zenginliklerin tümüne turizm arzı denilmektedir. Ancak çalışma kapsamında kastedilen doğal ve tarihi zenginliklerin oluşturduğu turizm arzı tanımının tamamını kapsamamaktadır. Burada daha çok turizm hizmetlerine yönelik olarak gerçekleştirilen yatırımlar kastedilmektedir.

2) Turizm talebi terimiyle, turizm pazarına yönelmiş ve satınalma gücüyle desteklenmiş seyahat ve tatil istemi anlatılmak istenmektedir. Ancak Turizm talebi fiyat ve buna benzer bir çok değişkene bağlı olarak çok hızlı değişiklik gösterebilir.

Tablo 9 ve Tablo 10'da özetlenen bilgiler ankete yanıt veren konaklama işletmelerinin beyan ettikleri düşüncelerden oluşturulmuştur. Burada toplam değerlere bakıldığında "turizm arzında azalış olmuştur" şeklinde fikir beyan edenlerin oranı % 51,67'yi bulurken, "turizm talebinde artış olmuştur" şeklinde fikir beyan edenlerin oranı da % 58,34'ü bulmaktadır. Burada bir çelişki olduğu söylenebilir. Ancak, belirtilen rakamların turizm arzı ve/veya talebindeki artış ve/veya azalış yüzdeleri şeklinde yorumlanmaması gerekir.

Tablo 11'de konaklama işletmelerinin dört yıllık ortalama oda doluluk oranları yer almaktadır. Bazı yıllarda, işletme hizmete yeni açılmış olduğundan, veriler eksiktir. Aşağıdaki tablodan da izlenebileceği gibi; 4 yıldızlı, 5 yıldızlı oteller ile Tatil Köylerinde,

sırasıyla, %80- %74,11 ve %89,18 doluluk oranları ile en yüksek değerlere 2002 yılında ulaşıldığı görülmektedir.

Anket formunda katılımcılar için önemli ilk üç seçenek belirlenmeye çalışılmıştır. Tablo 12'de konaklama işletmelerinin tercihleri görülmektedir. Buna göre 4 yıldızlı, 5 yıldızlı oteller ile tatil köylerini etkileyen birinci sıradaki kriz türü anket formundaki "Terörizm" seçeneği, ikinci sırada "Deprem, sel, orman yangını vb. doğal afetler" seçeneği gelmektedir. 4 yıldızlı otellerde üçüncü sırayı "Likidite Krizi" almakta iken; 5 yıldızlı oteller ile tatil köylerinde üçüncü sırayı "Bankacılık krizi" almaktadır.

Türkiye'deki konaklama işletmelerinin yabancı ülke konaklama işletmeleriyle rekabet edebilecek dü-

Tablo 8. Kriz öncesine göre konaklama işletmesindeki personel sayısındaki değişim yüzdeleri

	4 yıldızlı Otel(%)	5 yıldızlı Otel(%)	Tatil Köyleri(%)	Toplam (%)
Artış olmuştur	-	4,00	9,09	3,33
Azalış olmuştur	41,66	52,00	27,27	43,33
Fikrim yok	-	-	-	-
Değişme olmamıştır	58,33	44,00	63,63	53,33

Tablo 9: Son ekonomik krizin turizm arzı üzerine etkileri

	4 yıldızlı Otel(%)	5 yıldızlı Otel(%)	Tatil Köyleri(%)	Toplam (%)
Artış olmuştur	8,33	24,00	54,55	23,33
Azalış olmuştur	58,33	56,00	27,27	51,67
Fikrim yok	-	8,00	-	3,33
Değişme olmamıştır	33,34	12,00	18,18	21,67

Tablo 10: Son ekonomik krizin turizm talebi üzerine etkileri

	4 yıldızlı Otel(%)	5 yıldızlı Otel(%)	Tatil Köyleri(%)	Toplam (%)
Artış olmuştur	50,00	60,00	72,73	58,34
Azalış olmuştur	16,66	24,00	9,09	18,33
Fikrim yok	-	4,00	-	1,66
Değişme olmamıştır	33,34	12,00	18,18	21,67

Tablo 11: Konaklama işletmelerinin dört yıllık ortalama oda doluluk oranları

Yıllar	4 yıldızlı Otel	5 yıldızlı Otel	Tatil Köyleri
1999	64,21*	59,08**	52,90
2000	77,65*	64,73**	72,18
2001	78,69	68,38	87,27
2002	80,00	74,11	89,18

* Bir otel 1999 yılına ait rakamı belirtmemiştir.

** Bu yılda iki otel işletmesi bilgi vermemiştir.

Tablo 12: Konaklama işletmeleri açısından önem derecelerine göre kriz türleri

Tesisler	Birinci Derecede Önemli	İkinci Derecede Önemli	Üçüncü Derecede Önemli
4 yıldızlı Otel	Terörizm	Deprem, sel vb. gibi doğal afetler	Likidite Krizi
5 yıldızlı Otel	Terörizm	Deprem, sel vb. gibi doğal afetler	Bankacılık Krizi
Tatil Köyleri	Terörizm	Deprem, sel vb. gibi doğal afetler	Bankacılık Krizi

zeyde olduğuna inanıp inanmama konaklama işletmesinin türüne göre değişmekte midir? sorusunun test edilmesi için "Ki kare" tekniği kullanılmaktadır. Yapılan değerlendirmede Tablo 13'deki bilgilerden yararlanılmaktadır. İnceleme sonucunda Türkiye'deki konaklama işletmelerinin yabancı ülke konaklama işletmeleriyle rekabet edebilecek düzeyde olduğuna inanıp inanmama konaklama işletmesinin türüne göre değişmemektedir ($X^2 = 0,461$; $sd = 2$; $p > ,05$). Ankete katılanların verdikleri yanıtlara göre Türk turizm endüstrisinde faaliyet gösteren konaklama işletmeleri yabancı ülke konaklama işletmeleriyle rekabet edebilecek düzeydedir.

Katılımcılardan, kendilerine göre krizin olumsuz etkilerini önem derecesine sıralamaları istenmiştir. Ancak soru çok iyi anlaşılmamış, dolayısıyla işaretlemelerde hatalar olmuştur. Bunun üzerine katılımcılar için önemli ilk üç seçenek belirlenmeye çalışılmıştır. Tablo 14'de konaklama işletmelerinin tercihleri görülmektedir. Buna göre 4 ve 5 yıldızlı oteller ile tatil köylerini olumsuz etkileyen birinci sıradaki faktör "Oda fiyatlarının düşmesi" seçeneği, ikinci sırada "Personel azaltımı" seçeneği ve üçüncü sırada "Satışlar ve karın düşmesi" seçeneği gelmektedir.

Kasım 2000-Şubat 2001 krizlerinin çalışmaya katılan konaklama işletmeleri üzerinde yarattığı olumsuz etkiler aşağıdaki tabloda yer almaktadır. Tablo-

dan da görülebileceği gibi 4 yıldızlı oteller "Dönen Varlıklarda azalma olmuştur" seçeneğini, 5 yıldızlı oteller "Personel azaltımı olmuştur" seçeneğini ve tatil köyleri de "Personel azaltımı olmuştur" seçeneğini ilk sırada işaretlemişlerdir. Burada dönen varlıklarda azalma olmuştur seçeneği ile personel azaltımı olmuştur seçeneklerinin ön plana çıktığı görülmektedir.

Anket katılımcılarına konaklama işletmeleri üzerinde finansal krizlerin olumsuz etkilerini ortadan kaldırmak için önerilerinin neler olduğu sorulmuş ve elde edilen sonuçlar aşağıda tablo 16'da özetlenmiştir. Tablodan da izlenebileceği gibi 4 yıldızlı, 5 yıldızlı oteller ile tatil köylerinde "Kriz öncesi Kriz Yönetim Birimi oluşturulmalıdır" seçeneğinin ön plana çıktığı görülmektedir. 4 yıldızlı ve 5 yıldızlı oteller açısından "Personel azaltımına gidilmelidir" seçeneği ikinci sırayı alırken, tatil köyleri açısından ise "İşletmeye yabancı ortak alınmalıdır" seçeneği ikinci sırayı almaktadır.

Finansal krizlerin turizm endüstrisi üzerine etkilerini belirlemek ve buna bağlı çözümler sunabilmek amacıyla çalışma kapsamında gerçekleştirilen uygulama verilerinin analiz sonuçları şöyle özetlenebilir:

- Analiz kapsamındaki konaklama işletmelerinin % 80'den fazlasını otel işletmeleri, % 17'lik kısmını ise tatil köyleri oluşturmaktadır.

Tablo 13. Türkiye'deki konaklama işletmelerinin yabancı ülke konaklama işletmeleriyle rekabet edebilecek düzeyde midir? işletme türüne göre yanıtların dağılımı

Verilen Yanıtlar	4 yıldızlı Otel		5 yıldızlı Otel		Tatil Köyleri	
	İşletme	%	İşletme	%	İşletme	%
Evet	19	79,16	18	72,0	8	72,72
Hayır	5	20,84	7	28,0	3	27,28
Fikrim yok	-	-	-	-	-	-
Toplam	24	100,0	25	100,0	11	100,0

Tablo 14. Turistik işletmeler pazında krizin olumsuz etkilerinin önem derecesine sıralanması

Tesisler	Birinci Derecede Önemli	İkinci Derecede Önemli	Üçüncü Derecede Önemli
4 yıldızlı Otel	Oda fiyatlarının düşmesi	Personel azaltımı	Satışlar ve karın düşmesi
5 yıldızlı Otel	Oda fiyatlarının düşmesi	Personel azaltımı	Satışlar ve karın düşmesi
Tatil Köyleri	Oda fiyatlarının düşmesi	Personel azaltımı	Satışlar ve karın düşmesi

Tablo 15. Kasım 2000-Şubat 2001 krizlerinin çalışmaya katılan konaklama işletmeleri üzerinde yarattığı olumsuz etkiler

Seçenekler	4 yıldızlı Otel		5 yıldızlı Otel		Tatil Köyleri	
	İşletme	%	İşletme	%	İşletme	%
a) Dönen Varlıklarda azalma olmuştur	21	87,50	20	80,00	6	54,54
b) Duran Varlıklarda azalma olmuştur	7	29,16	3	12,00	3	27,27
c) Öz Kaynaklarda azalma olmuştur	5	20,83	10	40,00	3	27,27
d) Yabancı Kaynak geri ödemeleri gerçekleştirilememiştir.	5	20,83	4	16,00	1	9,09
e) İşletme satılmıştır	-	-	1	4,00	1	9,09
f) Şirket hisselerinin bir kısmı satılmıştır	1	4,16	-	-	-	-
g) İşletmeye yabancı ortak alınmıştır	1	4,16	-	-	1	9,09
h) Personel azaltımı olmuştur	19	79,16	21	84,00	10	90,90

Not: Bu soruya ilişkin birden fazla seçenek işaretlenebildiğinden "%" sütununda yer alan değerlerin toplamı '100' değerini aşabilmektedir.

- 4 yıldızlı oteller ve tatil köylerinin yarıdan fazlasının, 5 yıldızlı otellerin ise yarıya yakın bölümü herhangi bir holding ya da zincir işletmeler bünyesinde olmayıp "Bağımsız" çalışmaları belirlenmiştir.
- Konaklama işletmelerinin % 80'inden fazlasında, kriz döneminde işletme sahipliği el değiştirmemiştir.
- 4 yıldızlı otellerden % 58,33'ü, 5 yıldızlı otellerden % 44'ü ve tatil köylerinden % 63,63'ü işletmelerinde kriz öncesine göre personel sayısında değişme olmadığını belirtmektedirler.
- Son ekonomik krizde turizm arzında azalış olduğunu belirten konaklama işletmelerinin oranının % 50'yi geçtiği (% 51,67) belirlenmiştir.
- Son ekonomik krizde turizm talebinde artış olduğunu belirten konaklama işletmelerinin oranının da % 50'yi geçtiği (% 58,34) belirlenmiştir. Bu durumun bir önceki tespitle çelişkili olduğu söylenebilir.
- 2001 yılında krizin etkisiyle konaklama işletmelerinin, özellikle turizmin en önemli merkezi olan Antalya ilinde faaliyet gösteren işletmelerin, % 60'ından fazlası turizm talebinde artış olduğunu, % 20'den fazlasının da turizm talebinde değişim olmadığını belirtmektedir.
- 1999 yılında ortalama oda doluluk oranlarının 4 yıldızlı oteller, 5 yıldızlı oteller ve tatil köylerinde % 60'a yakın olduğu; 2000 yılında bu oranın % 70'i aştığı; 2001 yılında % 80'e yaklaştığı, 2002 yılında da % 80'i aşan oranlarda gerçekleştiği görülmektedir.
- Konaklama işletmelerinin türlerine göre 4 yıldızlı oteller ilk olarak terörizm, ikinci sırada doğal afetler, üçüncü sırada da likidite sıkıntısından etkilendiklerini; 5 yıldızlı otellerin ve tatil köylerinin önem sırasında ilk sırayı terörizme, ikinci sırayı doğal afetlere ve üçüncü sırayı da bankacılık krizine verdikleri görülmektedir.
- Türkiye'de faaliyet gösteren konaklama işletmeleri yabancı ülke işletmeleriyle rekabet edebilecek düzeyde olduklarını belirtmişlerdir.
- Krizlerin 4 yıldızlı, 5 yıldızlı oteller ve tatil köyleri üzerindeki olumsuz etkileri sıralamasında birinci sırada "Oda fiyatlarının düşmesi", ikinci sırada "Personel azaltımı" ve üçüncü sırada "Satış-

Tablo 16. Finansal krizlerin konaklama işletmeleri üzerindeki olumsuz etkilerini ortadan kaldıracak/azaltacak öneriler

Seçenekler	4 yıldızlı Otel		5 yıldızlı Otel		Tatil Köyleri	
	İşletme	%	İşletme	%	İşletme	%
a) Kriz öncesi Kriz (Risk) Yönetim Birimi oluşturulmalıdır	21	87,50	22	88,00	7	63,63
b) Personel azaltımına gidilmelidir	9	37,50	9	36,00	2	18,18
c) Kaliteden ödün verilerek, fiyatları düşürerek, çalışmaya devam edilmelidir	1	4,16	1	4,00	-	-
d) İşletmeyi küçültme yoluna gidilmelidir	8	33,33	7	28,00	2	18,18
e) İşletmeyi satmalıdır	-	-	-	-	-	-
f) İşletmeye yabancı ortak alınmalıdır	4	16,66	4	16,00	5	45,45
g) İşletmenin bir grup hissesini elden çıkarmalıdır	2	8,33	1	4,00	1	9,09

lar ve karın düşmesi" seçeneklerinin geldiği görülmektedir.

- Ülkemizde yaşanan 2000 Kasım-2001 Şubat krizlerinin konaklama işletmeleri üzerinde yarattığı olumsuz etkiler; personel azaltımına gidilmesi, dönen varlıklarda azalma olması ve öz kaynaklarda azalma olması şeklinde özetlenebilir.
- Finansal krizlerin konaklama işletmeleri üzerindeki olumsuz etkilerini ortadan kaldıracak ve/veya azaltacak öneriler olarak; "Kriz öncesi kriz (risk) yönetim birimi oluşturulmalıdır", "Personel azaltımına gidilmelidir", "İşletmeyi küçültme yoluna gidilmelidir" ve "İşletmeye yabancı ortak alınmalıdır" seçeneklerinin ön plana çıktığı görülmektedir.
- Birçok değişkene oldukça duyarlı olan turizm endüstrisi, ülkede gerçekleşen ve yabancı basına yansıyan, olaylarla birlikte rezervasyon iptalleri ile karşı karşıya kalmaktadır. Terör, salgın hastalık, halk hareketleri, doğal afetler gibi olaylarla karşılaşan ülkelerde hızla ve yoğun miktarlarda rezervasyon iptalleri yaşanmakta, dolayısıyla doluluk oranları azalmaktadır. Yaşana "Sars olaylarının" Asya ülkelerinin turizm hareketlerini boşa çıkarttığı görülmektedir. Doğaldır ki turistler gezmeyi, değişik yerler görmeyi, eğlenmeyi, farklı kültürler tanımayı amaçlamaktadırlar. Ayrıca turistler seyahat sırasında olumsuzluklarla karşılaşmamak, güvenlik problemi yaşamamak vb. sorunlar çıkmamasını da istemektedirler. Buna bağlı olarak işletmelerin en çok kriz neticesinde ortaya çıkan halk hareketlerinden, terörizmden etkilendikleri görülmektedir.
- Turizm endüstrisinde personel devir katsayısı çok yüksektir. İlginçtir ki yapılan uygulamada ankete yanıt veren işletmelerinin % 50'den fazlası personel sayımız değişmedi şeklinde yanıt vermelerine karşın krizin olumsuz etkileri ile ilgili soruya önemli ölçüde personel azalttık cevabını vermişlerdir. Bu bir çelişki gibi görünmekle birlikte finansal kriz dönemlerinde personel devir katsayısının daha da arttığı şeklinde yorumlanabilir.
- Ayrıca, çalışmaya katılan konaklama işletmelerinin üçte ikisinin kriz döneminde bir kriz (risk) yönetimi uygulamalarının olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır.

SONUÇ

Ülkemizde de Kasım 2000-Şubat 2001 krizleri yaşanmış ve bu krizden hemen her sektör etkilenmiştir. Ancak kriz turizm endüstrisi üzerine iki yönlü etkide bulunmuştur:

Bunların ilki; iç turizmi olumsuz, dış turizmi olumlu etkilemesi biçimindedir. TL'de yapılan devalüasyon ülkede yaşayan, her kesime mensup insanların gelirini bu nedenle harcamalarını azaltmıştır. Dolayısıyla yurtiçi turizm hareketleri de bu durumdan olumsuz, yurtdışı turizm hareketleri olumlu etkilenmiştir. Yabancı paralar karşısında değer yitiren TL nedeniyle yabancı turistler daha az para ile daha çok mal ve hizmet satın alabilecek duruma gelmiştir.

İkinci etki ise, turizm endüstrisine giren paranın çarpan etkisi yaparak, İstanbul Sanayi ve Ticaret Odası'nın yaptırdığı bir araştırmaya göre, yaklaşık olarak 38 sektörü etkilediği belirlenmiştir. Bu bağlamda, kriz dönemlerinde diğer sektörlerle göre daha az etkilenen turizm endüstrisi; etki alanına giren çok sayıda sektör ve bu sektörlerle olan olumlu etkileri de dikkate alındığında, ekonomiye daha fazla katkı sağlayabilmektedir.

Şubat 2001 krizinin turizm endüstrisinde faaliyet gösteren konaklama işletmelerinde TL'nin değer kaybetmesi nedeni ile talep artışına neden olduğu, sonucuna varılmıştır. Ancak, diğer sektörleri olumsuz etkileyen kriz bu sektörlerdeki olumsuzlukların konaklama işletmelerine de yansımaya neden olmuştur. Dolayısıyla, ülkemizde yaşanan Kasım 2000-Şubat 2001 krizinin konaklama işletmeleri üzerine olan olumsuz etkilerinin olumlu etkileri ile ön plana çıktığı düşünülmektedir.

Turizm yatırımlarının planlı ve akılcı bir şekilde yapılması, işletmelerin verimli biçimde işletilmesi durumunda turizm endüstrisi her zaman ekonomiye katkılar sağlayacaktır. Kriz dönemlerinde olumlu etkilerin görülmesine karşın, kriz olmadığı dönemlerde (ekonomik, politik, siyasi istikrarın sağlandığı bir ortamda) diğer sektörleri de etkilemesi nedeniyle daha önemli katkılar sağlayabilecektir. Dünyada bir çok ülke turizme büyük önem vermektedir. Turizm kriz döneminde halk hareketleri, terör faaliyetleri, salgın hastalık tehlikesi vb. olaylar yok ise ekonomiye en çok katkısı olan kesimdir. Dolayısıyla turizm endüstrisi, sadece kriz dönemlerinde önem verilmesi gereken bir konu olmamalıdır. Bu bağlamda, gerekli önlemlerin alınması halinde, kriz dönemi sonrasında da, turizm endüstrisinin genel ekonomiye olan olumlu katkıları azalmadan devam edebilecektir.

Sonuç olarak; ekonomik ve politik istikrarın sağlanması ile krize yakalanma olasılığının en aza indirgenebileceği ve turizm endüstrisinde yer alan işletmelerin büyük bir kısmının sağlıklı şekilde çalışabileceği bir ortam yaratılmış olacaktır. Dolayısıyla yaratılan bu ortam, turizm endüstrisinin ülke ekonomisine olan katkısını daha da arttıracaktır.

KAYNAKÇA

- Alp, A. (2002). *Uluslararası Mali Piyasalardaki Gelişmeler ve Türkiye*. İstanbul: İMKB Yayınları.
- Akman, V. (1999). *Modern Dünyadaki En Büyük Ekonomik Kriz- Asya Krizi Sonrası ve Muhtemel Etkileri*. İstanbul: Rota Yayınları.
- Akyüz, Y. ve Boratav K. (2001, Aralık 7-9). The Making of The Turkish Financial Crisis. *Financialization of The Global Economy*, PERI, University of Massachusetts. Amherst, Mass. (04 Ocak 2003). http://www.umass.edu/peri/pdfs/fin_akyuz.pdf adresinden alınmıştır.
- Barutçugil, İ. S. (1989). *Turizm İşletmeciliği* (3. Baskı). İstanbul: Beta Basım Yayım.
- Dinler, Z. (1997). *İktisada Giriş* (3. Basım). Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- DPT Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı (2001). *Turizm Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: DPT Yayını. 1-133. <http://www.ekutup.dpt.gov.tr/turizm/oik603.pdf> adresinden alınmıştır.
- Eğilmez, M. (2001). Kasım 2000 Krizi Üzerine. (15 Kasım 2002). <http://www.ntvmsnbc.com/news/62234.asp> adresinden alınmıştır.
- Gartner, W. C. (1996). *Tourism Development: Principles, Processes, and Policies*. New York: John Wiley & Sons, Inc..
- İçöz, O. ve Kozak, M. 1998. *Turizm Ekonomisi*. Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- İçöz, O., Var, T. ve Kozak, M. (1998). Tourism Demand in Turkey, *Annals of Tourism Research*, 25(1): 236-240.
- İyibozkurt, E. (2001). Türkiye'nin Ekonomik Krizi ve Çözüm, *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, 41: 289-298.
- Johnson, P. ve Thomas B. (1992). The Analysis of Choice and Demand in Tourism. İçinde P. Johnson ve B. Thomas (Editörler), *Choice and Demand in Tourism* (ss. 1-12). Londra: Mansell Publishing Limited.
- Kıbrıtoğlu, A. (2001). Türkiye'de Ekonomik Krizler ve Hükümetler 1969-2001. *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, 41: 174-182.
- Kozak, M. (1994). Türkiye'de İç Turizm Hareketleri ve Geliştirilmesi İçin Çözüm Önerileri, *Türkiye Kalkınma Bankası Turizm Yıllığı*. Ankara: Türkiye Kalkınma Bankası Yayını: 210-218.
- Kozak, N. vd.. (2002). *Otel İşletmeciliği*. Ankara: Detay Yayıncılık.
- Lowyck, E., Langenhove L. V. ve Bollaert L. (1992). Typologies of Tourist Roles. İçinde P. Johnson ve B. Thomas (Editörler), *Choice and Demand in Tourism* (ss. 13-32). Londra: Mansell Publishing Limited.
- Mishkin, F. S. (1997). The Causes and Propagation of Financial Instability: Lessons for Policymakers. Maintaining Financial Stability In A Global Economy, *Federal Reserve Bank of Kansas City*: 28-96.
- Mishkin, F. S. 2001(a). Financial Policies and The Prevention of Financial Crises in Emerging Market Countries. *NBER Working Paper*: 1-7.
- Mishkin, F. S. 2001(b). *The Economics of Money, Banking, and Financial Markets* (6.baskı). Boston: The Addison-Wesley Yayınevi.
- Mill, R.C. ve Morrison, A. M. (1985). *The Tourism System*. New Jersey: Prentice Hall, Englewood Cliffs.
- Okumus, F., Altınay, M. ve Araslı, H. (2002). Impacts of The On-going Economic Crisis in Turkey on The Hotel Sector in TRNC: Some Empirical Findings from Hotel Organizations in TRNC. *1. Uluslararası Turizm Kongresi (20-23 Kasım 2002)*. Magusa: Doğu Akdeniz Üniversitesi, TRNC.
- Okumuş, F ve Çiçek, E. (2002). 2001 Yılında Ortaya Çıkan Ekonomik Krizin Bodrum'daki Konaklama İşletmeleri Üzerine Uzun Vadeli Etkileri ve Otelcilerin Krizden Öğrencileri Üzerine Bir Araştırma (ss. 636-648). *Akdeniz Ülkeleri 1. Turizm Kongresi (17-21 Nisan 2002)*. Antalya: Akdeniz Üniversitesi.
- Okumuş, F. (2001). 2001 Yılı Başında Ortaya Çıkan Ekonomik Krizin Bodrum'daki Konaklama İşletmeleri Üzerine Etkileri (ss. 234-254). 2. *Ulusal Türkiye Turizmi Sempozyumu*, Türkiye Turizm Araştırma Enstitüsü (6-7 Aralık). İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Olalı, H. ve Timur A. (1988). *Turizm Ekonomisi*. İzmir: Ofis Ticaret Matbaacılık.
- Sadıklar, C. T. (2001). Türkiye'deki Son 20 yılın Ekonomik Krizleri Konusunda Bir Değerlendirme. *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, 41: 35-44.
- Sadi, M. A. ve Bartels F. L. (1998). The Asian Economic Crisis and International Business: Implications for tourism . Globalization, The International Firm and Emerging Economies (ss. 57-67). (27-31 Mayıs). Çeşme.
- TCMB Sektör Analizleri (2003, Mart 8). <http://www2.tcmb.gov.tr/sector/index.htm> adresinden alınmıştır.
- Taşar, Mustafa. (2001). Ekonomik Krizden Çıkışın Anahtarı: Turizm, *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, 42, 1041-1048.
- TOBB Sektör Uzmanları. (2001). Ekonomik Kriz ve Turizm Sektörü. *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, 42: 1049-1050.
- Tunca, Z. ve Karabulut G. (2001). Küreselleşme, Kriz ve Türkiye, *Yeni Türkiye Dergisi Ekonomik Kriz Özel Sayısı*, 42: 932-938.
- Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği. (2002). *Sektörel Durum Analizi Sorunlar ve Çözüm Önerileri 2001-II No:3*. Turizm sektörü (ss. 131-132). İstanbul: Lebib Yalçın Yayınları ve Basım İşleri A.Ş.
- Ekin Yazım Merkezi /2001). *Türkiye Otel Rehberi Hotel Guide Cilt 1-2*. (2001). İstanbul: Ekin Yazım Merkezi Yayınları.
- Uygun, E. (2001). Krizden Krize Türkiye: 2000 Kasım ve 2001 Şubat Krizleri. *Türkiye Ekonomi Kurumu No : 2001/1*, 1-41. (Kasım 2001). <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/krizdenkrize.pdf> adresinden alınmıştır.
- Vigdorçhik, M. (1998). Financial Crisis Changes Structure of Travel and Tourism Business in Russia. Moskova. (29 Ocak 2003). <http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/isa/9810trav.htm> adresinden alınmıştır.
- Yakar, G. (2002). *Konaklama İşletmeleri Yönetiminde Krizin Etkileri*. Edirne: Trakya Üniversitesi İİBF.
- Yarcan, Ş. (1994). *Turizm Endüstrisinin Yapısı*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Matbaası.
- Yeldan, E. (2001). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi* (1.Baskı). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, L. (2001). *Umberto Eco ile Kriz Üzerine*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İNTERNET KAYNAKÇASI

- (1) <http://www.wtc.org/publications/pdf/TurkeyReport.pdf>
- (2) <http://www.tursab.org.tr/AA1EKON.htm#>
- (3) <http://www.wto.org> bazı sayfaları
- (4) <http://www2.tcmb.gov.tr/sector/index.htm>
- (5) <http://www.turizm.gov.tr/turizm.tb?app=tesisler&tur=1>
- (6) <http://www.ekutup.dpt.gov.tr/turizm/oik603.pdf>
- (7) <http://www.ntvmsnbc.com/news/62234.asp>
- (8) <http://www.econturk.org/Turkiyeekonomisi/krizdenkrize.pdf>
- (9) <http://www.bisnis.doc.gov/bisnis/isa/9810trav.htm>

Gönderilme tarihi : Ekim 2003
 Birinci düzeltme : Şubat 2004
 İkinci düzeltme : Şubat 2004
 Üçüncü düzeltme : Mart 2004
 Kabul : Mart 2004

Doç. Dr. Yıldırım Beyazıt Önal, Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Balçalı Kampüsü, Yüreğir, Adana
 E-posta: ybeyazit@cu.edu.tr
 Bilal Zafer Berikol, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Turizm İşletmeciliği Yüksek Lisans Programı öğrencisi.
 E-posta: zaferberikol@hotmail.com